

Sünni Halk İnançlarında Hz. Ali Tasavvuru Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi

Mustafa ARSLAN¹

Babamın uzun kış geceleri hazırladığı cenklerde
Binmiş gelirdi Ali bir kır ata
Ali ve at, gelip kurtarırdı bizi darağacından
Asya'da, Afrika'da geçmişte gelecekte
Biz o atın tozuna kapanır ağlardık
Güneş kaçırdı, ay düşerdi, yıldızlar büyürdü
Çocuklarla oynarken paylaşamazdık Ali rolünü
Ali güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar kahraman
...
“Çocukluğumuz”, Sezai Karakoç

Özet: Hz. Ali İslam tarihinde kişiliği, fikirleri ve kahramanlıkları ile çokça anılan bir isimdir. Ayrıca Ehli Beyt ekolü içinde temel bir kimlik figürü olarak merkezi rol oynamış, İslam kültürü içindeki belli bir düşünce ve inanç ekolü için sembol olmuştur. Onun bu özellikleri halk tarafından sevilmesine ve bir takım yaygın halk inanışları ile anılmasına neden olmuştur. Hz. Ali ile ilgili popüler inanışlar Alevi halk inanışları arasında yaygındır. Bu çalışmanın iddiası, aynı inanışların Sünni halk arasında da azımsanamayacak kadar yaygın ve köklü olduğudur. Çalışmada bu konuda belli bazı inanç ve uygulamalar örnek olarak ele alınacaktır. Bu, halk inanışlarının farklı kesim, mezhep ve meşrep tanımayan beynelmilel özelliği ile alakalı olduğu gibi: Hz. Ali'nin Anadolu'da her kesimden insan arasında sevilen ve sayılan bir şahsiyet olması ile de yakından alakalıdır. Halk inanışları arasında en önemli olan inanış, Hz. Ali'nin Anadolu'daki izleriyle alakalı inanışlardır. Bu inanışlar Sünni bir bölgedeki halk arasındaki örneklemde ele alınmıştır. Bu örneklerde bölge insanları, Hz. Ali'nin ya kendi kol ya da ayak izleri, ya kılıç ya da atının izlerinin taşlarda olduğuna inanmaktadır. Ayrıca Sünni halk arasında yüzyıllarca yaygın şekilde okunan Cenknamelerdeki Hz. Ali konulu inanışlar da makalede incelenmiştir. Hz. Ali destan ve Cenknamelerinin önemi, onların halk inançlarına kaynaklık eden özelliği sahip oluşlarından gelmektedir.

Anahtar kelimeler: Halk inançları, Hz. Ali, Sünni Müslümanlık, Hz. Ali'nin izleri, Cenknâme

1 Doç. Dr. İnönü Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. muarslan@inonu.edu.tr

I. Problem

Anadolu'da "halk inançları" ve onun İslam dini ile karşılıklı etkileşimi konusunu incelerken Hz. Ali figürü sıklıkla karşımıza çıkar. Anadolu halk inançlarında en güçlü öğelerden birisi kahramanlık figürü olarak Hz. Ali'dir. Bu çalışmanın konusu, halk arasında yaygın olan "halk inançları" ile İslam'ın en önemli şahsiyetlerinden olan Hz. Ali arasındaki kesişme noktalarıdır.

Hz. Ali yaşadığı dönemde Hz. Peygamber'in en yakınında ve ayrıca Âl-i beytinin içerisinde olan, Onun ölümünden sonra da Müslümanların halifeliğini yapan önemli bir şahsiyettir. Cennetle müjdelenen on kişi arasındadır. Cesaret ve kahramanlıkları sebebiyle Allah'ın Arslanı (*Esedullah*) olarak anılmıştır. Kur'an, Hadis ve fıkıh konularında derin bilgisi olan Hz. Ali, hitabet ve siyasal kişiliği ile de dikkat çekmiştir. Bu anlamda Müslümanların nazarında hem fikirleri hem de kahramanlıkları ile çokça anılan bir isim olmuştur. Bunun yanı sıra Ehli Beyt ekolü içinde temel bir kimlik figürü olarak merkezi rol oynamış, İslam tarihinde belli bir düşünce ve inanç ekolünün de sembol kişiliği olmuştur.

Anadolu'da yaygın olan "halk inançları"nın içinde İslami öğeler yanında başka din ya da kültürlerin inançlarını *senkretik* bir tarzda görürüz (bkz. Arslan, 2003; 2004a). Bu bağlamda Anadolu'da halk inançları içerisinde İslami olanların yanı sıra farklı inanç ve pratikleri de bulmaktayız. Halk inançlarının özelliklerine değinmeden çalışmamızın sınırlarını çizmekte yarar görüyoruz. Çalışmamızı "halk inançları", Sünni Müslümanlık ve Hz. Ali üçgeni etrafında şekillendirmeyi düşünüyoruz. İslami bir kişilik olarak Hz. Ali algısının halk katında aldığı şekillere tikel bir örnekten ve bazı metinlerden yola çıkarak bakmak istiyoruz.

Hz. Ali İslami bir kişilik olmakla ve dini metinlerde çokça yer almasına rağmen, konu "halk inançları" ve "Hz. Ali" olduğu zaman akla ilk önce "Alevi halk inançları" gelmektedir. Alevi yurttaşlar arasında Hz. Ali konulu yaygın inanışlar bulmak doğaldır. Hatta Aleviliğin ne olduğuna dair yorumlara bakıldığında bunlar arasında, "Aleviliğin bir halk dini olduğu" görüşü de bulunmaktadır (Melikoff, 1999: 17). Konumuz Aleviliğin nasıl tanımlanacağı, mahiyeti ya da bu görüşün doğru olup olmadığı değildir. Ancak bu ve benzeri birçok yoruma bakıldığında Aleviliğin içinde halk inanışlarının hayli yoğun olduğu, hatta Alevilikte normatif, kitabi unsurlardan ziyade halk inançlarının hâkim olduğu gibi görüşlere sıkça rastlanılmaktadır. Gerçekten de günümüz Aleviliğinin en büyük sorunlarından birisi, İslami-kitabi formların gö-

rünürlüğünün zayıf olduğu folk nitelikte bir kelama sahip oluşudur. Bu sebeple olsa gerek Melikof benzeri araştırmacılar “Alevilik bir halk dinidir” gibi bir kati bir kanıya varmaktadırlar. Bunun yanı sıra Aleviliği bir halk dini olarak gören başka çalışmalar da bulunmaktadır (bkz. Vergin, 1991). Belirtildiği gibi amacımız bu tartışmaya girmek değildir ancak, *folk ve heterodoks inanışların Sünni kitleye oranla Alevi halkı arasında yaygın olduğunu* söylemek herhalde yanlış olmaz. Anadolu halk inançlarının yapısını belirlemede ve Türk halk dindarlığının İslam öncesi kültürlerle bağını koruyan bir köprü vazifesi görmeye Alevilik önemli bir konumdadır.

Burada karşımıza şöyle bir soru çıkması çok tabiidir. “Acaba halk inançlarının Sünni kesimdeki durumu nasıldır, Alevilikte olduğu gibi heterodoks formların belirgin yapısı Sünni halk arasında da söz konusu mudur?” Bizim biri yüksek lisans (Arslan, 1997) diğeri doktora çalışması (Arslan, 2002) olmak üzere Sünni halk kesimi üzerinde yaptığımız uygulamalı çalışmalardan çıkardığımız sonuç, halk inançları Sünni halk kitlesi arasında da oldukça yaygındır ve hatta heterodoks inançlar da varlıklarını sürdürmektedir.

Buradan hareketle yukarıdaki soruyu biraz daha daraltarak şöyle sorabiliriz: “*Acaba Alevi kitle arasında yaygın olan bazı inançların, örneğin Hz. Ali merkezli folk inanışların, resmi-kitabi niteliği ön planda olan ya da olması beklenen Sünni kesimdeki durumu nasıldır?*” Yine Alevi halk kesiminde çok fazla yaygın olduğunu bildiğimiz olağanüstü niteliğe sahip Hz. Ali algısının Sünni halk kesimindeki durumu nasıldır? Burada kurduğumuz “ters analogi”nin sonuçlarına “uygulamalı” ve “metinsel” bazda bakmak ilginç olacaktır.

Sorduğumuz soruların temelde “Halk inançları, Sünni Müslümanlık ve Hz. Ali” olmak üzere üç temel noktada kesiştiğini belirtmiştik. Burada neden “Sünni” kavramı ve “Hz. Ali” kişiliğini konu olarak seçtiğimizi, yukarıdaki soruların ilginçliği bir nebze olsun açıklar sanırız. Gerçekten de ilk başta, Hz. Ali ile ilgili folk inanışların Alevi kesimde olabileceği, resmi-kitabi niteliğe sahip Sünni kesimde ise bu tarz olağanüstülükleri haiz folk inanışların varlığının zor olacağı düşünülebilir. Biz Anadolu’da halk inanışları konulu çalışmalar yaparken bunun hiç de bu şekilde olmadığını gördük. Buradan hareketle Alevi halk arasında yaygın bir inanç çeşidinin Sünni toplum arasındaki durumunu göstermek istedik.

Bunlara geçmeden önce halk inançlarının ne gibi özelliklere sahip olduğuna ve Türk toplumunun dini hayatındaki yeri ve konumuna kısa

da olsa değinmek gereklidir. Bu sebeple konuya halk inançlarının kısa bir değerlendirmesini yaparak girmek istiyoruz.

II. Problemin Dayandığı Temel Belirleyici Kavramlar

1. Halk İnançları ve Türkiye’de Halk Dindarlığı

Halk inançları, bir toplumun gündelik yaşantısı içindeki gelenek, görenek ve törenleri, sözlü ve yazılı kültürel kalıntıları, müzik, oyun, masal, mitoloji, türkü, hekimlik, din, sanat, bilmece gibi çok yönlü yaygın inanç ve pratikleri (Tanyu, 1976: 123) içermektedir. Bu geniş alan içerisinde dini-manevi inançları ifade için “manevi halk inançları” deyimini kullanılmaktadır. Biz çalışmamızda halk inançları deyimini ekonomik olması açısından “manevi halk inançları” anlamında kullanacağız.

Halk arasında yaygın olan inanışlar, büyük dinlerin kitabi inançlarının yanı sıra, tek bir dine ve millete ait olmayan, içerisinde çok farklı kültür ve dinlere ait unsurları da barındıran inanışlardır. Kurumsal, büyük bir dine bağlı olan halk kesimi arasında, o dinin halk katındaki şekilci ya da vulgar yorumlar yanında, eski kültür ve dinlere ait inanışlar da mevcut olabilmektedir. Kültürler arası ilişkiler aracılığı ile birçok halk inancı, bir kültürden diğerine geçmektedir. Mesela pagan ya da Hıristiyan orijinli bir inanışın Müslüman halk arasında varlığını sürdürmesi gibi. Aynı şekilde başka kültür ve dinlere ait inanışların biçim ve isim değiştirerek de Müslüman kitle arasında varlığını devam ettirdiği söz konusu olabilmektedir. (Örneğin, Anadolu’daki bazı Hıristiyan aziz mezarlarının Müslüman veli kabri olarak ziyaret edilmesi, Hıristiyan mum yakma ritüelinin türbe ziyaretlerinde kullanılması, Şamanlara ait kimi niteliklerin günümüzde bazı *dede, veli* sayılan kişilere verilmesi gibi). Bu sebeple evrensel büyük dinlerle “uyumlu” halk inançları olduğu gibi onlara “zıt” inanışlar da bu dinlere inanan kitleler arasında mevcut olmaktadır (bkz. Arslan, 2004).

Halk inançları kavramına yakın olan “halk dindarlığı” kavramına da değinmek gereklidir. Evrensel, büyük dinler yaygınlaştıkça bu dinlere yeni girenlerin sayısında bir artış olmuş, bunlar eski inançlarını yeni dinin içerisinde örtülü bir şekilde sürdürmüşlerdir. Eski inanışların evrensel dinler içerisinde varlığını bu şekilde devam ettirmesi, ayrıca yüksek kitabi dine ait ilke ve prensiplerin halk atında aldığı şekillerin varlığı “halk dindarlığı” denilen bir tarzı ortaya çıkarmıştır. Dinler Tarihçi Mensching’e göre evrensel dinin bünyesinde, dâhili bir zaruret sonucunda bir “kitle-halk inancı” doğmaktadır. Dinler ne kadar farklı olursa olsun folk inançlar, bütün yüksek tipli dinlerde mevcudiyetini

binlerce yıl bozulmaksızın devam ettirebilmekte, hatta Ortodoks, kitabî temellere ve desteğe sahip birçok tezahürlere de sahip olabilmektedir. Aynı zamanda halk dini, yaşayan yüksek tipli dinlerin bünyesinde halkın anlama düzeylerinin bir sonucu olarak da ortaya çıkabilir. Bütün bunların bir sonucu olarak yüksek tipli, evrensel dinlerin bünyesi içerisinde, “resmî veya normatif din” diye adlandırılan dini anlayış ya da dindarlık yanında, kitlelere has bir dindarlık tarzı olarak *popüler halk dindarlığı* mevcut olmaktadır. Benzer bir durum, evrensel bir din olan İslamiyet’te de söz konusudur. Yüksek tipli, organizeli, evrensel bir din olarak İslam dininin bağlıları arasında da bir takım folk inanışlar mevcuttur. Bu inanışlar, İslami inanç ve pratiklerle kaynaşarak bir çeşit “Halk Müslümanlığı” ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle halk inançları, farklı inanç ve kültürleri içerisinde bir arada yaşatması anlamında *senkretik* bir özelliğe de sahiptir. Onun bu özelliği, ileride değinileceği gibi, konumuz olan Hz. Ali ile ilgili inanışları anlamada önemlidir. İslam dinine bağlı olan insanlar arasında, din bilginlerinin oluşturduğu sistemli prensipleri içeren resmî-kitabî din yorumu yanında, geniş kitlelerin örf, adet ve inanışlarını içerisinde alan sistemli, farklı nitelikteki inanışların belli bir mantık örgüsüne sahip olmaksızın bir arada bulunduğu bir tarz olarak folk / popüler dindarlık biçimi mevcuttur. İslam toplumlarındaki bu dindarlık biçimi, sayısal anlamda küçük çaptaki kitabî dindarlık tarzına oranla daha geniş bir insan kitlesini temsil etmektedir. Geniş kitlelerde yaygın olan bir tarz olarak halk Müslümanlığı, İslam’ın resmî-kitabî yorumunun getirdiği ilke ve prensipleri reddetmeksizin kitabî dinden görece bağımsız olarak varlığını sürdürmektedir. Ayrıca halk Müslümanlığı’na ait görüşler, açık seçik ve sistemli biçimde dile getirilmezler. Birbirleriyle tutarlı olsun olmasın farklı tarz ve biçimler bir arada bulunur. Nitekim Sünni halk kesimi üzerine yaptığımız halk dindarlığı konulu çalışmada biz, popüler halk dindarlığının “resmî-kitabî öğeler, tasavvufî öğeler, eski Türk İnançlarına ait öğeler, başka kültürlerle ait öğeler, büyüsel öğeler ve efsanevi-mitolojik öğeler” şeklinde çok boyutlu ve senkretik bir yapı arz ettiğini tespit etmiştik (bkz. Arslan, 2004: 336-341).

2. Türkiye’de Halk Dindarlığının Temel Karakteristiği Olarak Hz. Ali

Halk dindarlığı Anadolu’nun geleneksel dini hayatında önemli yeri ve etkisi olan bir dindarlık tarzıdır. Daha çok sözlü kültür ve menkıbeler etrafında şekillenen bu dindarlık tarzında Hz. Hamza, Hz. Ali ve

Battal Gazi gibi dini kişiliklerin Anadolu'nun fethi ve Müslümanlaşmadaki rollerine dair çokça menkıbe mevcuttur.

Ancak Hz. Ali ile ilgili olan rivayetler günümüze kadar yaygınlığını ve etkinliğini Cenknâmeler vb. şekillerde devam ettirmiştir. Türk Halk dindarlığı üzerine yapılan çalışmalarda, onun "mitolojik boyut, gaza ruhu, karizmatik boyut (bahadır/alp/kahraman tipi)" gibi temel karakteristiklerine çokça atıf yapılmaktadır (Günay, 1999: 522). *Bu özellikler en çok Hz. Ali tipi üzerinde toplanmıştır. Türkiye'de halk dindarlığının en temel karakteristikleri Hz. Ali tiplemesinde kendisini göstermektedir.* Dini-mitolojik konular, gaza ruhu-dini merkezli savaş, karizmatik kahraman tipi ve kendi dışında halkın menfaatleri için mücadele etme özelliği Hz. Ali'nin şahsiyeti üzerinde toplanmış ve bunlar yüzyıllarca sözlü deyiş ve anlatılarda, yazılı cenknâmelerde dini-destanî ifadelerle söylenile gelmiştir.

İslam peygamberinin ehli beytinden olan ve sonraları halife görevi de üstlenen bir dini-tarihi şahsiyet olarak Hz. Ali, Anadolu halk inanışlarındaki menkıbe ve destanlarda, orduları ve insanüstü dev, ejderha vb. varlıkları mahveden, kayaları oynatan, onlarda kalıcı ve yüzyıllardan günümüze gelen izler bırakan dini-destanî, mitolojik bir kahramana dönüşmüştür (Günay, 1999: 523). Temel İslami inançlar, Tasavvuf ve gaza ruhunun destanî, büyüsel ve mitolojik öğelerle kaynaşması sonucu halk arasındaki Hz. Ali tasavvuru günümüze kadar gelişerek varlığını devam ettirmiştir.

III.Ampirik Örnekler ve Fenomenolojik Tahlili

Ülkemizde dini folklor ya da dini manevi halk inançları konusundaki tasnif çalışmalarına bakıldığında birçok inanç arasında "Hz. Ali'nin Anadolu'daki İzleri hakkında inançlar" dikkat çekicidir. Nitekim Anadolu dini folklor ya da manevi inançları konusunda ilk tasnifi yapan Tanyu (1976) ve sonraları daha geniş bir tasnifi yapan Abdulkadiroğlu (1986) sınıflandırmaları arasına Hz. Ali ile ilgili bu ifadeyi almışlardır. Buradan anlaşılacağı üzere, Anadolu'daki halk inançları arasında önemli tasnif başlıklarından birisi de "Hz. Ali'nin Anadolu'daki İzleri hakkında inançlar" olmaktadır.

Biz Hz. Ali ile ilgili Sünni halk arasında yaygın inanışları, i) ampirik bulgular, ii) Sünni halk arasında dini-edebi kaynak olarak kullanılan Hz. Ali destan ve cenknâmeleri gibi metinler aracılığı ile tespit edip incelemeye çalışacağız.

Ampirik bulgulara ulaşmada örnek olarak Çorum ili İskilip ilçesi alınmıştır. Sünni bir bölge olan örneklem alanındaki bilgiler, bölge insanı

olmamız hasebiyle uzun süreli gözlemlerimizin ve 1998 ve 2006 yıllarındaki özellikle bu konu ile ilgili katılımlı gözlem ve mülakatlarımıza dayanmaktadır. Çalışmanın ilk yarısının bulguları bu bölgedeki verilere dayanmakta olmasına rağmen karşılaştırma yapmak amacıyla başka bölgelerdeki benzer uygulamalara da değinilecektir. Özellikle belirtilmediği müddetçe örnekler çalışma konumuz gereği Sünni Müslümanlarla ilgili örneklerdir. Çünkü bu tarz örneklere yani Hz. Ali'nin atının izlerine ya da kendisinin ve atının olağan üstü durumu ile ilgili inançlara Alevi vatandaşlarımız arasında hem inanış ve ritüellerde (iz'in olduğu kayaları ziyaret vb.) hem de deyişlerde sıkça rastlamak mümkündür ve bunlar Alevilik konulu çalışmalarda ele alınmış ve ele alınmaya devam edilmektedir (örneğin, bkz. Türk, 2010; Ocak, 2009; İnan, 1986) .²

a. Çorum İli İskilip İlçesinde Hz. Ali'nin İzleri İnanışı

Belirtildiği gibi Anadolu halk inançlarıyla ilgili belli başlı tasnif başlıkları arasında "Hz. Ali'nin izleri" gelmektedir. Örneklem alanı olarak aldığımız Çorum iline bağlı İskilip ilçesi Sünni insanların yaşadığı bir ilçe olarak bilinir. İlçenin merkezinde oldukça yüksek, doğal dağ şeklinde bir kale vardır. İlçe bu kalenin çevresine kurulmuştur. Sonraları surlarla donatıldığı anlaşılan bu yüksek kalenin (ismi İskilip Kalesi olarak bilinir) zirvesinde sert kaya üzerindeki oyukların, "Hz. Ali'nin atının ayak izi olduğuna" inanılır. İnanışa göre Hz. Ali Anadolu'nun fethi için buralara da gelmiş, bu yüksek kalenin zirvesinde konaklamış, buraya atı Düldül'ün ayak izlerini bırakmıştır.

Yine aynı inanışın devamında, ilçenin biraz dışında kalan ve İskilip kalesini doğrudan gören başka bir dağ olan Yivlik dağı vardır. Hz. Ali atı Düldül ile ayak izlerinin var olduğuna inanılan İskilip Kalesinin zirvesinden Yivlik dağına "uçmuş"tur. Düldül inanışta, bir rivayete göre bir atlamada karşı kaleye geçen bir at; diğer rivayete göre de bu atlayışı kanatları ile yapan kanatlı bir at olarak tahayyül edilmektedir.

Bu inanış özellikle ilçenin yerli insanların hala varlığını korumaktadır.

Dinler tarihi ve Din fenomenolojisi açısından bu inanışa bakıldığında, üç önemli unsurun varlığı dikkat çekicidir. Bunlar:

2 Örneğin Ocak, Bugün Anadolu'nun hemen her tarafında üzerinde Hz. Ali'nin atının ayak izleri bulunduğu söylenen ve bu yüzden takdis ve ziyaret olunan birçok kayalara rastlandığını ifade etmekte ve bunlarla ilgili örnekler vermektedir (Ocak, a.g.e.).

i) Öncelikle tarihsel bir şahsiyet olarak hayatında Anadolu'ya uğramayan Hz. Ali'nin İskilip'e uğradığına ve buraya bir iz bıraktığına inanılmaktadır.

Tarihsel olarak mümkün olmasa da bir kısım ilçe insanı, Hz. Ali'nin ilçelerine uğradığına, buranın bir İslam beldesi olması için savaştığına inanmaktadır. Bu, ilçe insanının Hz. Ali'ye olan sevgi ve saygısı yanında, Onun fetihçi ruhu ve kahramanlık vasfının da tarih boyu ilçede anılması, yaşatılmasını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu inanışla, yaşanan yer manevi açıdan kutsanmakta oranın yurt yapıldığı insanların bilinçaltına adeta kazınmaktadır. Bu durum din Sosyoloğu Berque'nin Mağrib Müslümanlığı üzerine yaptığı analizde kullandığı "yaygın kutsal" kavramına iyi bir örnek olmaktadır (Berque, 1999: 559).

Hz. Ali'nin iz bırakması konusunda Orta Asya'dan Balkanlara kadar birçok yerde benzer inanışlar mevcuttur. Örneğin Tanyu, "Türklerde taşlarla ilgili inançlar" isimli çalışmasında buna benzer birçok örnek sıralamakta; bu inanışı, Türkler arasında mevcut taşla ilgili inançlar arasında bir inanış olarak zikretmekte, ancak farklı kültürlerde de buna benzer inanışların olduğuna değinmektedir (1968: 166-7).

Tanyu eski Türklerde "taş üzerinde iz" inanışının varlığından bahsetmektedir (1968: 76). Bu inanış" taş kültü"nün bir çeşidini oluşturmaktadır. Öncelikle Türkistan'da Hz. Ali'nin Döldül'ünün taşlarda izlerinin olduğunu ve izlerin insanlar tarafından ziyaret edildiğini ifade etmektedir (1968: 76). Yine Tanyu, Ankara Beypazarı'nda (s. 102), Amasya'da (s. 103), Balıkesir Edremit'te (s. 107), Bilecik'te (s. 113), Kayseri (s. 136)'de Hz. Ali'nin izlerine dair inançların varlığına dair bulgular serdetmektedir. Bu örneklerdeki bölge insanları, Hz. Ali'nin ya kendi kol ya da ayak izleri, ya kılıç ya da atının izlerinin taşlarda olduğuna inanmaktadır.

Demir (2011), Anadolu'nun birçok yerinde Hz. Ali'nin kendisi ve atının izleri ile ilgili inanışların olduğuna dair örnekler vermektedir. Yine Tanyu'nun Orta Asyadaki Türkler arasında Hz. Ali'nin izlerine dair inanışlar olduğuna dair ifadelerini yukarıda zikretmiştik. Buna paralel olarak Yaman (2005, 30), Orta Asya'da bir çok yerde günümüzde halen Hz. Ali'nin kendisinin ve atının izlerine dair inanışların ve ziyaret yerlerinin olduğunu ampirik gözlem bulguları ve literatür verileri ile ifade etmektedir.

Günay, Anadolu'da Hz. Ali'nin kendisi ya da atının izleri ile Cebrail'in veya Hızır'ın atının izlerine dair inanışlardaki motifler arasında ilginç paralellikler olduğuna işaret etmekte ve İslamiyet'ten gelen bu etkiler yanında -Tanyu'nun bulgularına da dayanarak- Orta Asya'da bir dönem Türklerin din olarak kabul ettikleri Budizmin ve Anadolu'daki Hıristiyanlığın etkilerinden de bahsetmektedir (Günay, 2003: 31). Günay'a göre:

Türkler, daha miladî III. ve IV. yüzyıllardan itibaren komşu ve büyük dinlere girmeye başladığından, taş, ağaç, su, dağ, mezar, vs. kültlerinin bu dinlerde de değişik şekillerde mevcut olduğu bilinmekte olup; böylece, Türklerin meselâ daha milâdi II. yüzyıldan itibaren tanışmaya ve özellikle IV. yüzyıldan itibaren yer yer girmeye başladıkları Buda dini başlangıçta değilse bile müteakip formlarında taşla ilgili inanışların yanı sıra "azizler kültü"ne yer vermekte; Buda'nın ayak ve el izlerini taşıyan tapınma şekilleri (vurgu bize ait M.A.) ile günümüz Türk dünyasında görülen Hz. Ali'nin sırt izi yahut yine Hz. Ali'nin ya da Cebrail veya Hızır'ın atının ayak izi motifleri arasındaki şaşırtıcı benzerlik yahut paralellik konumuz bakımından dikkate değer olmakta; üstelik Türklerin Budizm'e girmesini müteakip, Budist azizlerin kerametlerini anlatan metinler tercüme edilerek toplumda geniş şekilde yayıldığından bu alıntıların, kültür bakiyeleri halinde Türk dinî kültürünün müteakip dönemlerine aktarıldığı ve böylece ziyaret inancı ve uygulamaları ile ilgili formların Türkler arasında yavaş yavaş şekillendiği anlaşılmaktadır. Öte yandan, azizler kültüne çok geniş biçimde yer veren Hıristiyanlığın Nesturilik gibi bazı formlarıyla Türkler daha Müslüman olmadan önce karşılaştıklarına göre, buralardan birtakım etkilenmelerin³ bulunduğunu da hesaba katmak gerekmektedir.

Görüldüğü gibi Hz. Ali'nin izleri ile ilgili inanç motiflerinin dinler, kültürler ve medeniyetler arası bir etkileşimin ürünü olduğu açıktır. Bu durum hem Anadolu'daki manevi kültürün çok boyutlu yönü hakkında bir fikir vermesi hem de halk inançlarının dinler ve milletler arası özelliğine örnek olması açısından önemlidir.

3 Anadolu'da Hz. Ali'nin izlerine yönelik inanışlar ile Hıristiyan azizlerinin (atlarının vb.) izleri hakkındaki inanışlar arasındaki benzerlik ve etkileşim için bk. Türk, 2010; Ocak, 2009.

ii) *İkinci olarak, ilçenin merkezindeki doğal dağ gibi olan kale- nin zirvesinde, asırlardır kalıcılığını sürdüren atının ayak izleri- nin varlığına inanılmaktadır.*

H. Ali kültü”, “Taş kültü” ve “Dağ kültü” Arasındaki İlişkiler: İlçedeki inanışta izlerin dağ gibi yüksek bir kaya'nın zirvesinde olmasından, yine atının karşı dağa uçarak atlamasından anlaşılacağı üzere, H. Ali'nin izi inanışının farklı kültürleri içerdiğini söyleyebiliriz. Öncelikle bu inanışta “H. Ali kültü”, “Taş kültü” ve “Dağ kültü”nü bir arada görmekteyiz. Yukarıda belirtildiği gibi kutsal bir şahsiyet olan H. Ali vasıtasıyla büyük bir taş ve dağ kutsallaştırılmaktadır. Bizim örneğimizde, izin olduğu İskilip kalesi ve atın uçtuğuna inanılan karşıdaki Yivlik dağı, ardından da bütün yerleşim yeri bu şekilde kutsallaştırılmış olmaktadır. Burada çalışmanın başında değinilen Sosyolog Berque'nin kuzey Afrika örneğinde kavramlaştırdığı “yaygın kutsal” olgusunun Anadolu'daki bir örneğini görmekteyiz.

Taş ve dağ kültürleri Türklerde eskiden beri var olan gelen ve izleri Türk coğrafyasında çokça bulunan kültürlerdendir. Günümüzde bu inanış İslami öğelerle karıştırılarak devam ettirilmektedir. Örneğin, Ocak, günümüzde Kazan Türklerinin eski dağ kültürüne ait inanışın İslami öğelerle bezenerek devam ettirildiğini, aynı şekilde Anadolu'da eski dağ kültürünün evliya kültü vb. kültürlerle birleştirilerek sürdürüldüğünü belirtmektedir (Ocak, 1993: 402). Bizim örneğimizde dağa H. Ali gibi İslami bir şahsiyet nisbet edilerek eski dağ kültürünün İslami bir öğe ile birleştirilerek sürdürülmesi durumu açıkça görülmektedir.

İlçede dağ kültürünün varlığı konusunda başka örnekler de söz konusudur. Örneğin, yaptığımız araştırma sonucunda, ilçedeki yaşlı kadınlar arasında, “Yivlik dağı”nda “türbe” olduğu ve orayı ziyaret ettikleri konusunda inanış ve uygulamaların olduğunu tespit ettik. Türbenin yerini kadınlara sordüğümüzde, net bir şey söylemediklerini ancak türbe olduğunda ısrarcı olduklarını ve türbeyi ziyarete gittiklerini ifade etmişlerdir. Anlattıklarından dağın eteklerine çıkıp, tahminen türbe olduklarını farz ettikleri yere ziyaret yaptıklarını çıkardık. Bu durum, Ocak'ın, “eski dağ kültürünün İslamiyet sonrası çıkan evliya kültü ile birleştirilerek devam ettirildiği, Anadolu'nun birçok yerinde dağ ve te-

pebaşlarının kimliği meçhul evliya kabirleri ile donatıldığı" şeklindeki ifadeleri ile uyumluluk arz etmektedir (1993: 402).

Bu konuya diğer bir örnekte, ilçedeki İskilip kalesinin yanındaki "Kesikbaş dağı" diye anılan mevkideki "meçhul türbe"dir. İlçenin çevresindeki diğer büyük bir dağın zirvesinde bir kesikbaş türbesinin olduğu ve zaman zaman ziyaret edildiğini tespit ettik. Burada da Dağ kültürü inancının, Anadolu'da okunan Mevlid nüshalarının arkalarında yer alan ve çokça okunan bir destan olan "Kesikbaş destanı" (Ocak, 1986: 203) ile birleştirildiğini ve İslamileştirildiğini görmekteyiz. Dağın adının Kesikbaş oluşu ve daha da önemlisi dağa, Kesikbaş türbesini ziyaret için gidilmesi, inancın kült seviyesinde olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

iii) Üçüncü olarak da Hz. Ali'nin atının, yüz ya da binlerce metre uzaklıkta olan karşı kaleye atlayabilen veya kanatlarıyla uçan olağanüstü bir varlık olduğuna inanılmaktadır.

İlçedeki Hz. Ali izi ile ilgili inanıştaki diğer önemli husus, atı olan Döldül'de var olduğuna inanılan olağanüstü güçlerdir. İnanışta "Döldül", "sert kayaya iz bırakacak derecede güçlü, aynı zamanda kanatlı uçabilen bir hayvan" olarak resmedilmektedir.

Nitekim bu durum Hz. Ali Cenknemelerinde de görülmektedir. Cenknemelerde Döldül, olağanüstü niteliklere sahip, konuşan, uçabilen, izi dört karış gibi büyük ve taşlara iz bırakabilen efsanevi ve muhayyel bir varlıktır (Çetin, 1997: 417-9). Bu olağanüstü durum şüphesiz Hz. Ali için de geçerlidir. O da hastaları iyileştiren, olağanüstü güçleri olan, ateşte yanmayan, havada uçabilen, gaibden haber veren, mekân aşma özelliği olan bir kişilik olarak Cenknemelerde resmedilmektedir (Çetin, 1997: 375).

IV. Dini-Edebi Kaynak Olarak Kullanıla gelen

Hz. Ali Destan ve Cenknâmeleri

Türk Edebiyatının önemli eserleri arsında yer alan ve topluma dini-ahlaki bilgiler ve faydalı nasihatler vermek için yazılan Hz. Ali Cenknâmeleri de asırlardır Sünni kesimin başvuru eserleri arasında yer almıştır.

Sözlü ve yazılı gelenekte yaşatılan cenknâmelerin en belirgin özelliği, halka İslami bilgi öğretmek amacıyla yazılan ancak, bütün mezhep ve meşreplere eşit uzaklıkta olan eserler olmalarıdır. Cenknâmelere Allah zikriy-

le başlanması, Hz. Peygambere salâvat dileği ve dua ile bitirilmesi gelenek olmuştur. Cenknemelerde Hz. Ali önce namaz kılıp sonra cenge çıkmakta, oruç da tuttuğu ifade edilmektedir. Sadaka, cömertlik gibi dini motifler yanında, Hac gibi ibadetler, kâfirlerin hidayeti gibi konular da işlenmektedir (Çetin, 1997; Atalan, 2009). Cenkname ve Kesikbaş destanı gibi eserler asırlardır Anadolu'da sözlü ya da yazılı olarak aktarıla gelmiş, toplumun eğitiminde de önemli işlevleri olmuştur. Bu nedenle bu eserler Anadolu'da bireysel ve toplu olarak okunmuş, halkın kendi kendine dinini öğrenmesini sağlayan otodidaktik eserler olmuşlardır (Öztürk, 2003: 140-1).

Türklerin Anadolu'yu vatan tutmalarının ardından Hz. Muhammed başta olmak üzere Hz. Ali, Hz. Hamza, Battal Gazi gibi önemli şahsiyetler "örnek insan tipi" olarak bu eserlerde kitleye sunulmuş, onların destanlaşan kahramanlıkları halk ve asker için moral kaynağı olmuştur. Bu destanî hikâyeler içinde Hz. Ali'ye ait eserler mühim yer tutarlar (Ceyhan, 2006: 31). Bunun nedenlerinden birisi şüphesiz Anadolu insanının Ehli Beyt'e ve Hz. Ali'ye olan sevgisi, onun kahraman ve bilge kişiliğine olan hayranlıklarıdır. Cenknemeler çocuklardan yetişkinlere kadar geniş bir kitlenin beğenisini kazanmıştır. Özellikle abartı ve hayal mahsulü anlatımlar çocukları daha fazla etkilemiş, Hz. Ali'nin haksızlığa ve kötülere karşı mücadelesi, İslam için savaşması, kahramanlıkları, iyilik ve adalet için çabalaması nesilleri dolaylı yoldan eğitmiştir. Nitekim bu işlevlerini önemli şahsiyetlerin çocukluk anılarından öğrenebiliriz (bkz. Ceyhan, 2006: 324).

Hz. Ali destan ve Cenknemelerinin konumuz açısından önemi, "onların halk inançlarına kaynaklık eden özelliğe sahip oluşlarından" gelmektedir. Çünkü bu eserlerin en önemli özelliği sözlü olarak anlatılabilecek tarzda olması, yazılı olsa bile, içeriğinin sözlü kültür kalıplarına uygunluğudur. Bu nedenle eğitimsiz halk kitlesi ve çocuklar üzerinde çok etkili olmuştur. Anlaşılması zor soyut İslami ilkeler ya da tarihsel konular halkın anlayacağı şekilde anlatılmıştır.

Cenknemelerin dini edebi yapısı konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Özellikle Çetin'in (1997) çalışması dikkate değer ayrıntıları içermektedir. Bu eserden hareketle Hz. Ali Cenknemelerine bakıldığında, İslam inanç ilke ve prensipler yanında menkıbevi motifler ile efsanevi motiflere de sahip olduklarını görürüz (Çetin, 1997: 366 vd.). Bu nedenle cenknemeler, mitsel ve dinsel motiflerin iç içe sunulduğu senkretik bir yapı arz etmektedir ki halk inançlarının temel karakteristiğinin de bu olduğuna yukarıda değinilmişti. Bu özellik halkın bu eserlere daha fazla rağbet etmesini, onları anlayıp içselleştirmesini, burada anlatılanların asırlarca nakledilmesini sağlamıştır. Sonuç olarak

Hz. Ali Cenknemeleri halk inançlarını hem beslemiş hem de onlara kaynaklık etmiştir. Bu tezimize örnek olarak yukarıda anlatılan inancı verebiliriz. Anadolu'nun birçok yerinde mevcut olan Hz. Ali'nin atının izi konusu çevresinde, Hz. Ali ve onun atı Döldül'ün olağanüstü niteliklerini -yukarıda değinildiği gibi -- cenknemelerde de görmekteyiz.

V. Sonuç Yerine

Hz. Ali'nin izleri inancına genel olarak bakıldığında, dini-tarihsel gerçeklikle mitsel imgelemin iç içe olduğu görülmektedir. Hz. Ali öncelikle dini-tarihi bir şahsiyettir. Ancak halk inançlarında onun tarihsel kişiliğinin mitsel bir modelle birleştirilip, mitsel yani efsanevi ve destansı eylemler kategorisi içerisinde değerlendirildiği görülmektedir. Dini tarihi bir şahsiyete mitsel bir nitelik kazandırılarak halk inançlarının konusu haline getirilmiştir.

Bu bağlamda mitsel düşünce tarzının kolektif bellek açısından önemine işaret etmek gereklidir. Eliade'ın deyişle halkın kolektif belleği tarih dışı bir niteliğe sahiptir. Kolektif hafıza tarihsel olay ve bireyleri muhafazada yetersizdir. Tarihsel bir olay ne kadar önemli olursa olsun halkın belleğinde kalamaz ya da o tekil tarihsel olay/kışı, mitsel bir modele çok yakın olmadığı sürece anılan şiiresel imgelemi harekete geçiremez (Eliade, 1994: 54-5). Bir olay ya da kışinin, halkın belleğinde kalabilmesi için "mitsel modele yakın bir formatta" olması gerekir. Halkın kolektif belleğinin işleyişine aracı olan yapılar farklıdır. Kolektif bellekte olaylar değil kategoriler, tarihsel kişiler değil arketipler önemlidir. Tarihsel kişilik mitsel bir modelle (kahraman vb.) birleştirilir, olay ise mitsel eylemler (Hz. Ali'nin dev ya da ejderha ile savaşı vb.) kategorisiyle özdeşleştirilir. Böylelikle tarihsel bir olay ya da kahraman kışı, mitselleştirilerek halkın belleğinde farklı bir tarzda yer eder ve halk inançlarının önemli bir ögesi haline gelir. Bu durumu Hz. Ali ile ilgili halk inanışlarında açık biçimde görmekteyiz.

Tarihsel bir şahsiyet olarak Hz. Ali hiç bulunmadığı tarihen sabit olan Anadolu'da fetihlere katılmakta, konumuz olan ilçeye uğramakta, ilçenin Müslümanlaşmasına katkı sağlamakta, döldülü ile dağın zirvesindeki kayalığa iz bırakmakta (sembolleştirme), iki dağ arasında uçmaktadır. Kolektif bellek, dini-tarihsel olanı "kahramanlık arketipi" haline dönüştürüp halk inançları vasıtası ile toplumun zihninde kalıcı hale sokmaktadır.

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, A. (1986). "Dini Folklor veya Dini-Manevi Halk İnançlarıyla İlgili Bir Sınıflandırma Denemesi" Türk Folkloru Araştırmaları, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı MFAD, Gazi Üniversitesi Basın Yayın MYO Basımevi: 7-19.
- Arslan, Mustafa, (1997). "Anadolu'nun Bir Taşra İlçesindeki İnsanların Dindarlık Boyutları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: İskilip Örneği", Basılmamış Yüksek lisans tezi, Samsun OMÜ SBE.
- , (2002). "Türk Popüler Dindarlığı Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Çorum Örneği", Basılmamış doktora tezi, Kayseri Erciyes Üniversitesi SBE.
- , (2003). "Türk Toplumunda Geleneksel Dini Yaşam ve Halk İnançları", Değerler Eğitimi Dergisi, 1 (2): 23-46.
- , (2004a). Türk Popüler Dindarlığı. İstanbul: Dem Yayınları.
- , (2004b). "Halk Arasındaki Yaygın İnanışların Oluşumuna Etki Eden Tarihsel ve Psiko-sosyal Faktörler" Diyanet İlmî Dergi. 40 (3): 105-120.
- Atalan, M. (2009). "Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri", Hz. Ali Sempozyum Bildirileri, İzmir: 547-558.
- Babinger F. & F. KÖPRÜLÜ, (1996). *Anadolu'da İslamiyet*, Çev. R. Hulusi, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Berque, J. (1999). "Mağrib Müslümanlığının Bazı Sorunları", Çev. Ü. Günay, Din Sosyolojisi, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ceyhan, A. (2006). *Türk Edebiyatında Hz. Ali Vecizeleri*, Ankara: Öncü Kitap.
- Çetin, İsmet, (1997). *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Demir, Necati, (2011). "Türk Düşünce Dünyasında Hazret-i Ali", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 60: 85-104.
- Eliade, M. *Ebedî Dönüş Mitosu*, (1994). Çev. Ü. Altuğ, Ankara: İmge Yayınları,
- Günay, Ünver, (1999). "Türk Toplumunun Dini Yaşayışı Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi", Din Sosyolojisi, İstanbul: İnsan Yayınları.
- , (2003). "Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15: 5-36.
- İnalcık, H., (1992). "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam", Dergah, (Çev. M. Özel), 30:, 1, 15 ve S. 31: 16-7.
- İnan, Abdülkadir, (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 3. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Şerif, (1993). *Din ve İdeoloji*, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Melikoff, Irene, (1999). "Alevi Bektaşiliğinin Tarihi Kökenleri, Bektaşî-Kızılbaş (Alevi) Bölünmesi ve Neticeleri", Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Mensingh, Gustave, (1994). *Dini Sosyoloji*, (Çev. M. Aydın), Konya: Tekin Kitabevi Yayınları.
- Ocak, A. Yaşar, (1986). "Tarih ve Efsanenin Kavşak Noktası: Türk Folklorunda Kesikbaş, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı MFAD Yayınları. 77, A.Ü. Basımevi:, 203-212.
- , (1993). "Eski Türklerde Dağ Kültü" İstanbul: DİA, , VIII: 401-2.
- , (2009). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, Z. (2003). "Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar", Değerler Eğitimi Dergisi, 4: 131-155.
- Tanyu, H. (1968). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara: AÜ Basımevi.
- , (1976). "Dini Folklor veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerine Bir

Araştırma” A.Ü.İ.F. Dergisi, C. XXI: 123-142.

Türk, Hüseyin, (2010). “Hatay’da Müslüman-Hıristiyan Etkileşimi: St. Georges ya da Hızır Kültü”, Milli Folklor, 85: 138-147.

Vergin, Nur. (1991). “Din ve Muhalif Olmak: Bir Halk Dini Olarak Alevilik”, Türkiye Günlüğü, 17: 11-21.

Yaman, Ali, (2005). “Türk Dünyasında Ziyaret Kültürünün Ortak Bazı Unsurları Hakkında”, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14: 29-37.

Abstract: - A Study of Sociology of Religion on Imagination of Ali in Sunni Folk Beliefs- Ali, with his personality, ideas, and the heroism has been a name widely known in Islamic history. In addition, in school of *Ahl al Bayt* he has played a central role as a key figure in the identity, and in Islamic culture has been a symbol for a particular school of thought and belief. Because of that, many people have loved him and have remembered with common folk beliefs. Folk and popular beliefs about Ali is common among Alevi people. In this paper we assert those same folk beliefs about Ali is common and rooted among Sunni people too. Some beliefs and practices in this respect will be given as example in this paper. This condition is related to those folk beliefs have international characteristic beyond sects, schools. In addition, Ali is a person who is loved among Anatolian people. The most important folk beliefs are that about the traces of Ali in Anatolia. These beliefs were discussed on the sample of the Sunni population in a certain area. In these examples, local people believe that there are arms or footprints or sword or horse’s traces of Ali on stones. In addition, it was examined that beliefs about Ali in *Cenknames* that is widely read among the Sunni population for centuries. The importance of the epics and *Cenknames* of Ali is that they have the sources of folk beliefs.

Key words: Folk beliefs, Ali, Sunni Islam, Traces of Ali, *Cenknâme*

